

АНА СТОМИЋ

Краљица Драга
Обреновић

EVOLUTA

Ана Столић

КРАЉИЦА
ДРАГА
ОБРЕНОВИЋ

Београд, 2019.

ПРЕДГОВОР

Историјска биографија је преживела све ударе постмодернистичког порицања историје и остала један од најпопуларнијих и најчитанијих жанрова историографије упркос значајном утицају разноврсних теоријских концепата и великом проширењу истраживачког поља у оквиру културне и друштвене историје у последњих двадесет година. Иако припада традицији наративне историје, биографија је била и јесте изузетно привлачна историчарима који су увек спремни да изнова преиспитују, допуњују и дају свој печат животима познатих личности, али и за публику да је са несмањеним жаром и занимањем чита. Чини се чак да је Лоренс Стоун, познати енглески историчар, био у праву када је у последњој деценији XX века предвидео „повратак наратије”, а са њом и биографије са свим ризицима и опасностима које са собом носи овакав облик књижевно-наративне историографије (емотивност и недовољна дистанца аутора, поједностављивање историјских процеса, селективно коришћење извора, замерке стручњацима да су се определили за захвалну и лагодну пречицу до публике итд.). Међутим, модерне биографије имају и бројна својства која их разликују од наративног или хагиографског приступа: појединац је најчешће сагледан и схваћен у времену у којем је живео, свеобухватне су а често и обимне, јер се аутори све више плаше да ће изоставити важне појединости, трудећи се да успоставе равнотежу између приватног и јавног у животу њихових јунака.

Када је реч о месту биографије као жанра у ширим оквирина културне историје Србије и у српској историографији у ужем смислу, мишљења су подељена. Није мали број оних који мисле да биографије, посебно личности из XX века, и њихова

заводљива наративна форма, могу да буду искоришћене за бројна идеолошка разрачунавања. Уосталом, и биографије писане крајем XIX и почетком XX века су често служиле за „умивање” политичких каријера појединих личности. Други пак верују да их нема довољно, односно да би нам свима било лакше са нашом историјом када би аутори били вреднији и акрибичнији и у овој области. Међутим, чини се да је у последње две деценије успостављена равнотежа у области разноврсних жанровских приступа у нашој историографији и да се, упоредо са новим приступима истраживању прошлости, пишу и биографије које су конципиране према савременим захтевима струке. Уколико личност о којој се пише носи одређену меру контроверзног, било да је реч о политичком, уметничком, културном јавном ангажману или пак родној позицији обележеној мизогинијом, као у случају краљице Драге Обреновић, онда пред биографом стоје посебни захтеви у вези с проналажењем праве мере у тумачењу и варирању елемената из њене јавне „приватности”.

Ова књига је допуњена верзија рукописа магистарске тезе одбрањене давне 1996. године на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду и књиге која је објављена 2000. а потом и 2009. године. Потребно да се претходна интерпретација живота Драге Обреновић поново разматра и допуни појавила се, пре свега, због проширивања појма историчности у оквиру струке а не зато што нови и непознати подаци мењају начин „читања” нестанка Обреновића са историјске позорнице у Србији 1903. године. Мислим да је било неопходно да се, после више од једне деценије, укључе и сазнања из других дисциплина и нових области истраживања који би допунили оне делове рукописа који се односе на место краљице Драге у контексту владарске пропаганде, владарске репрезентације, као и у области историје родних односа у Србији крајем XIX века.

КРАЉИЦА ДРАГА

ОД ЛИЧНОГ КУЛТА И АНТИХЕРОИНЕ ДО ПОСТМОДЕРНЕ ИКОНЕ

Када је краљ Александар Обреновић у јулу 1900. године обавестио људе из своје владе о томе да намерава да се ожени госпођом Драгом Машин, процеси разградње једног система државне власти у Краљевини Србији, чије су пукотине биле видљиве годинама, добили су ново убрзање. Поневши краљевску круну, Драга Машин је у свести савременика и у каснијој историографији која је понудила објашњење за заверу, сурово убиство краља и краљице и династијски Преврат, испунила, мора се признати успешно, знатан део празног простора у тумачењима и интерпретацијама учинка владавине Обреновића у целини. Како то обично бива када се помешају узроци и поводи и када се „знање” о прошлости ослони на својеврсно обликовање сећања у коме су Обреновићи углавном негативни јунаци, када се емотивна склоност према личностима једне или друге владалачке куће угради у темељ већине представа о прошлости, неки од правих узрока остали су скривени и потиснути. А њих је било много и скоро сваки је имао тежину и значај појава чије би нам пажљиво „читање” олакшало сналажење у сопственој историји.

Тако је, на пример, проблем војног фактора био дубљи од бучно исказане саблазни а потом и нетрпељивости једног дела млађег официрског кадра према непримереном избору краљеве сапутнице. Део те истине је обелодањен у годинама после Мајског преврата, али је дуго порицано да је идеја о неговању војне силе у држави и друштву, која је у стању да погази заклетву и убије краља и краљицу, поред основних задатака била

заснована и на прилично огољеном интересу једног дела њених представника. Војска је, тачније њен официрски кадар, уз чиновништво које је годинама потискивано, заузимала позицију средње класе у српском друштву крајем XIX века. Око ње се плела мрежа крупних лифераната који су у будућем нарастању њене моћи и у атмосфери очекивања коначног решавања спољнополитичких националних задатака, видели прилику за добар посао. Одласком краља Милана са историјске позорнице, војска је остала без новца и ова њена позиција је постала неизвесна. Осим тога, догађаји у мају 1903. године повезани су и са другим феноменима међу којима су највидљивији континуитет заверничког деловања у Србији и на Балкану, политичка и економска осујећеност некада важног слоја либералног грађанства, као и стална унутрашња политичка напетост услед јаких отпора према држави и њеним институцијама, која је, подстицана великим спољнополитичким притиском моћне Аустроугарске, стварала посебно осећање угрожености.

На тако проширеној слици, превелики удео краљице Драге у догађајима који су довели до кржаве ноћи у београдском Конаку 29. маја 1903. године (10. јун)¹ бледи, али се „знање” о њеној одговорности за бруталну смену на српском престолу, осим низа скандалозних одступања од очекиваног династичког и владарског понашања краљевског пара, и даље обично своди на скуп мизогиних представа. Реч је о и низу „биолошких чињеница” о њој као жени и о њеном женском телу, односно о представи да је изневеравањем основне родне улоге да буде мајка изневерила и нацију. Неиспуњавање биолошке улоге, односно слабост њене „женске природе” да подари наследника престола, чињеница да је била десет година старија од краља и тврдње да је преступања на престо проживела сумњиве године удовичког

¹ Сви датуми су према новом календару.

живота, биле су у основи конструкције политике сећања о Драги.² Ово добро одсликавају романтично-еротизоване представе европског јавног мњења о српском краљу и краљици, згроженог, иначе, над њиховом судбином у тамо некој „Руританији”,³ које су подстакли песник Гијом Аполинер и глумица Пола Негри, и писци Бернар Туше и Емилио Зорзи. Или, можда чињеница да су текстови Андреа Бара о последњим Обреновићима, објављивани током 1903. године у листу *L'Européen*, надахнули Гијома Аполинера да њихове ликове уврсти у порнографски роман *Jedanaesti хиљада џрушова*.⁴

У визуелно представљање целог догађаја укључила се и мада филмска индустрија. Тада највећи светски продуцент Шарл Пате снимео је кратки филмски журнал, односно реконструкцију догађаја, који је публика гледала као неку врсту истинског извештаја са лица места.⁵ Филм је снимљен дан-два после догађаја на основу првих новинских извештаја из Београда и приказиван је у париским биоскопима под насловом *Убиство српске краљевске породице*. Трајао је мање од два минута. Краљицу Драгу је играла глумица Нели Кормон. Убрзо након што су информације постале комплетније, снимљена је нова верзија. Филм је приказиван у свим европским биоскопима, осим у Србији, где је био забрањен. Пате је снимео нови филм 1909. године, под

² Ана Столић, „Између личног култа и негативног мита”, *Мајски њеврајл*, *Специјални догађајак НИИ-а*, 29. мај 2003; Dragana Antonijević, „Šta је ubilo Dragu Mašin”, u: *Mapiranje mizoginije u Srbiji*, 2, Beograd 2005, 106.

³ Vesna Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritaniје. Imperijalizam mašte*, Beograd 2000, 75.

⁴ Миодраг Б. Павловић, *Ог Ексклавоније ка Југославији*, Нови Сад 1994, 123.

⁵ Реч је о пракси снимања лажних филмских журнала. Копија није сачувана, а убрзо је снимљена и друга која је настала на основу прецизнијих новинских извештаја. Дејан Косановић, *Лажни филмски журнал*, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id34250>

називом *Београдска траједија*, по сценарију чувеног Анрија Батаја а трајао је 15 минута.⁶

На домаћем терену, писци блиски времену краља Александра и краљице Драге су, ако изузмемо политичаре- мемоаристе који су било посредно или непосредно умешани у Преврат, скинули романтични вео и понудили огољену причу у улози нове политике и новог времена, које је наступило сменом на српском престола.⁷ Према једном од њих произведен је и стрип *Грађанка на њресџолу*. Касније настала драма *Конак* Милоша Црњанског замишљена је, према пишчевим речима, као драма и комедија о убиству краља и краљице. Црњански је, поводом премијере у Београду, објаснио да је дело написао искључиво на основу историјских извора. У романима који су написани последњих деценија XX века, писци су се, бавећи се судбином Драге Машин, више задржали на терену тешког задаха потиснутих људских страсти и малограђанског, паланачког глиба.⁸

У делима српских мемоариста и у историографији о краљици Драги писано је доста. Њен живот је, због чудног пута којим је доспела на престо, био тема о којој су „сви све знали”.

⁶ Још два кратка „лажна” журнала снимљена су у Енглеској, а у Бечу је 1920. снимљен филм *Краљица Драја* у режији Ханса Ота Левенштајна. У Берлину је Фридрих Фехер режирао филм *Љубавница на њресџолу* 1927. У оба филма Драгу је глумила звезда немог филма Магда Соња. Холивудска варијанта приче, *Жена наређује*, снимљена је 1932. у режији Пола Штајнера а Драгу је тумачила славна Пола Негри. Д. Косановић, *Лажни филмски журнал*.

⁷ С. Лазић, *Убиство краља Александра и Драге 29. маја 1903...*, Нови Сад 1903; Аноним, *Драја Луњевица Машин. Историјски роман новијеј доба*, Нови Сад 1935; Божидар Н. Рачкоман, *Трајична љубав краљице Драге*, Београд 1938. Милан Ј. Стојимировић је тврдио да је написано педесетак романа. „Драга Машин пре и после смрти”, *Ново време*, 29. мај 1941.

⁸ М. Црњански, *Конак*, Београд 1958; Љ. Јоцић, *Драја Машин*, Београд 1959; Д. Савковић, *Секира*, Београд 1973; С. Стаменић, *Свиџа*, Београд 1995.

Међутим, чињеница да је Драга остала запамћена као Драга Машин, дакле, према презимену првог мужа а не као краљица, и да је овакав начин означавања прихваћен у већини историографских радова, може да послужи као показатељ да се у рушењу личног култа кренуло од самог имена, које има велику важност у политикама изградње колективног сећања. Посматрано шире, у процесу деконструкције владарског култа Обреновића коришћене су различите технике његовог уклањања из националног колективног памћења, које су примењене одмах након Мајског преврата,⁹ Драга је прошла најлошије, јер је отпочетка чињено све да се уруши посао око уздизања нове краљице. Једино је можда краљ Милан Обреновић за време чије владавине су се догодиле крупне промене у државном, економском и социјалном животу земље, са потпуно другачијих позиција, проглашен већим негативцем српске историје XIX века.

У домену мемоаристике и историографије, у овом случају схваћене као кључа за разумевање процеса којима су изграђивани и лични култ краљице Драге и модел антихероине постоји, на први поглед, велико шаренило приступа. Међутим, пажљивијом анализом може се установити да су ти процеси текли паралелно. Изградња краљичиног личног култа,¹⁰ о чему ће више речи бити касније, заснивала се на неколико елемената: развијеним механизмима владарске репрезентације, дефинисаним родним улогама жене (мајке, домаћице, мужевљеве пратиље), посебној улози жене у биолошкој и културној продукцији и репродукцији нације, који је појачан у Драгином случају

⁹ Владимир Јовановић, „Избрисана сећања. Уништавање и регулирање слике о несталој династији Обреновића”, *Годишњак за друштвену историју*, 1—3, 2007, 31.

¹⁰ А. Столић, „Између личног култа и негативног мита”, 9; В. Јовановић, Нав. дело, 36.

идеолошком обојеношћу слогана „краљица-Српкиња”, као и на истицању њених патријархално-традиционалних одлика насупрот еманципаторском (феминистичком) дискурсу.¹¹ На први поглед, чини се да је велики труд који је улаган да би Драга била прихваћена и вољена краљица постао узалудан не у ноћи Мајског преврата, него оног тренутка када је објављена вест о непостојећој трудноћи у мају 1901. године. Међутим, разградња личног култа текла је од самог почетка а методе су биле суптилне и разрађене.

Оквир за модел антихероине настао је онда када је краљ Александар објавио своју намеру о женидби Драгом. Већина недостатака будуће краљице од тада односила се на њене биолошке, односно „женске” особине. Она је била блудница, нероткиња, вренга, курва, јаловица, оцвала лепотица, литра меса бајатога итд. Оваква употреба женског тела у оквиру културне концептуализације тела, а посебно владарског тела, није била нимало случајна. Ако је, према чувеној Канторовицевој студији *Два краљева њела*, краљ поседовао политичко и природно тело, онда је и краљица, супротно ставу који се ослања на познату поделу између маскулинизованог политичког тела и феминизованог природног тела, поседовала политичко и природно тело која су била нераскидиво повезана.¹² Зато је, када је обзнањена одлука краља Александра о женидби, односно када је „природно” женско тело Драге Машин запретило да постане и политичко, односно владарско, учињено све да се оно обезвреди. Овај круг је довршен објављивањем резултата на брзину урађене обдукције, у којој је пре свега указано на телесне недостатке

¹¹ А. Stolić, „О kulturnoj (re)produkciji nacije: rod i nacija u stavovima srpske elite, početakom 20. veka”, u: Tatjana Rosić (ur.), *Teorije i politike roda: rodni identiteti u književnostima i kulturama Jugoistočne Evrope*, Beograd 2008, 188.

¹² Regina Schulte (ed.), *The Body of the Queen: Gender and Rule in the Courtly World 1500—2000*, Berghahn Books, New York 2006, 3.

жртва. Како је њено женско, физичко тело било кључно за легитимитет њене владарске фигуре, а реч је о жени која биолошки није могла да испуни своју улогу мајке, било је лако да буде избрисана не само из погребних досијеа, искључена из погребне церемоније, како су налагали „револуционари”, него и из историје. Оно што је тада у сировом виду показано, дорађено је у историографији. Најјасније је то изразио Слободан Јовановић, понудивши једну мистериозну слику која је требало да заокружи представу о Драгином телу, али и о њеној личности: „Ако не друкчије, а оно по тајнама свога тела била је блудница”.¹³ Ова врста обезвређивања није заобишла ни краља Александра, јер је обдукциони налаз требало да укаже да је због промена на мозгу био неспособан да влада, односно да његово природно, физичко тело није било у складу са политичким, владарским.

Историографија је доста допринела да време владавине Обреновића у целини, као и њихове политичке и државне доприносе, умањи, маргинализује или чак поништи а Драга се савршено уклопила у целину њиховог негативног учинка у српској историји. Ако би се упустили у кратку анализу историографских радова, могли бисмо да уочимо да се током целог XX века о овој личности понављају оцене које се већим делом могу сврстати у мизогинични контекст а ређе у критичко читање низа непримерених, неопортуних и државно и династички штетних потеза и краљице и краљевског пара последњих Обреновића.¹⁴ У том су маниру после Мајског преврата људи који су били блиски двору или су учествовали у власти написали

¹³ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, II, Београд 1990, 178.

¹⁴ Д. Антонијевић је изнела занимљиву тезу о томе да је Драга двострука жртва: мизогиније и сопственог хибриса (термин којим су Грци означавали прекомерност, неумереност, неред, једном речју прекорачивање границе). Нав. дело, 107.

историографско-мемоарска дела. Међу њима ни Владан Ђорђевић, велики обреновићевац¹⁵ а потом и велики критичар периода владавине краља Александра и Драге и један од најжешћих вербалних насилника на њену „женскост”, ни Живан Живановић, чија је историја Србије у ствари историја његове Либералне странке, ни Стојан Новаковић, одмеренији и поузданији аналитичар доба који се није на први поглед бавио приватним животом краља и краљице, нису тако добро повезали све испреплетане нити Преврата као што је то учинио Драгиша Васић.¹⁶ У неким радовима, у којима је проширен увид у догађаје из 1903. године, Драга није означена као главни кривац за пропаст династије. Оцењена као жена маловарошког менталитета, непопуларна због проблематичне прошлости а још више због незамисливог успона од удовице из, условно речено, грађанске породице, она је захваљујући опсесивној љубави младог владара постала краљица. Ипак, њен изглед, понашање и „женска психологија” нашли су у делу Слободана Јовановића највећег критичара. Портрет краљице Драге који је дао свакако је био најпотпунији и најопорији у српској историографији, иако се Јовановић није упуштао у анализу емотивне везе између краља и краљице. Сви они су, осим Јовановића који се осврнуо и на одлике њеног тела, увели нови, социјални и политички круг обезвређивања њене личности.¹⁷

Први се односио на њен друштвени статус удовице, преводиоца, тровачице, вештице, љубавнице а други на оно што је означавало Драгу онда када је стекла атрибуте политичке моћи:

¹⁵ Сузана Рајић, *Владан Ђорђевић*, Београд 2007.

¹⁶ *Крај једне династије*, I—III, Београд 1905; *Политичка историја Србије у другој половини XIX века*, I—IV, Београд 1924—1925; *Двадесет година уставне историје у Србији*, Београд 1912; *Девеистиот тирећа, Прилози за историју Србије 1900—1907*, Београд 1925.

¹⁷ Д. Антонијевић, *Нав. дело*, 112.

шпијунка, савладарка, лажна, калп краљица итд. Милош Црњански је тако описујући Драгу у објашњењу за прву слику драме *Конак* објединио сва три слоја њене личности — антихероине: „Није проста, него сентиментална, мелодрамска, сноб. Лепа, тек почиње да се гоји. Имала је литерарних амбиција. Она заводи младог краља свесно и лукаво. Краљица Наталија то допушта из хигијенских разлога. Навалентна, зна да за дато обећање и услугу, врати услугом”.

Насупрот оваквом систему представа, неки мемоаристи су истицали и инсистирали на светлијим странама краљичине личности, често је величајући и хвалећи преко мере како би оправдали своје место и улогу у политичким догађајима. Једино је Чедомиљ Мијатовић, са искреним осећањем срамоте због дивљачког убиства у Београду и са одређеном мером покушао да одслика Драгин карактер.¹⁸ У радовима који припадају добу комунистичке историографије настављена је линија маргинализације Обреновића, али и репродуковања мизогиних стереотипа о Драги, а последњих деценија, уз коришћење много шире основе изворне грађе из европских архива, посебно руских и аустријских, оцене о периоду српске историје у време последњих Обреновића биле су уравнотеженије, уз очигледно шаренило у приступима.

Постмодернистички талас је, осим неколико радова у којима се у оквирима историје као дисциплине деконструирше велики наратив, углавном заобишао српску историографију. На

---

¹⁸ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 178; Божидар Николајевић, *Из минулих дана*, Београд 1986; Алекса Јовановић, *Министарство Алексе Јовановића*, Београд 1908; Божидар Маршићанин, *Тајне двора Обреновића. Управитељеве белешке*, Београд 1906; Ch. Miatovich, *A Royal Tragedy*, London 1917; *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, London 1917. О томе опширније у: Слободан Марковић, *Гроф Чедомиљ Мијатовић*, Београд 2006.

другој страни, схватање постмодерне као историографског правца у коме је све дозвољено, имало је код нас одјека у „читању” историје у многим областима: публицистици, књижевности, филозофији, као и покушаја у кинематографији. Тако је постмодерна Драга, замишљена као спој еротике и интелекта а оличена у једној фолк-певачици, требало да на исти начин изазове реакцију околине, као својевремено и „једна удовица са аферама иза себе која је постала краљица”.¹⁹

---

¹⁹ <http://www.nin.co.yu/2002-11/14/25932.html>.

О АУТОРКИ

Ана Столић је рођена у Београду. Дипломирала је и магистрирала на Одељењу за историју на Филозофском факултету у Београду а докторску дисертацију одбранила је на Факултету политичких наука у Београду. Ауторка је монографија *Краљица Драга Обреновић и Ђорђе Симић — њихови српски дипломати 19. века*. Критички је приредила рукописе *Успомена Савке Суботић и Јаша Томић, Улога жене — феминистичка легенда Јаше Томића*. Осим тога, ауторка је и књиге *Београд у доба кнеза Милоша Обреновића*. Била је уредница издања *Историје приватног живота код Срба у XIX веку* (са Ненадом Макуљевићем).

Од 1995. године ради у Историјском институту. Бави се друштвеном историјом Србије у 19. веку а посебне области интересовања су женска и родна историја и историја феминизма. Ауторка је студије *Сесије Српкиње. Појава њихове еманципације жена у Краљевини Србији* (2015.) Од 2007. до 2012. године била је директорка Историјског музеја Србије. У том периоду је, између осталог, учествовала као научна координаторка (са Филипосом Мазаракисом) у пројекту *Imagining the Balkans. History, culture and Identities during the „Long 19th Century”* (у организацији УНЕСКО-а 2010—2012).

САДРЖАЈ

Предговор	5
Краљица Драга. Од личног култа и антихероине до постмодерне иконе	7
Луњевице	17
Госпођа Машин	31
Девојаштво и удаја	31
Удовица	35
Две краљице	42
Dame d'honneur (1892—1897)	42
Љубавница (1897—1900)	58
Краљ Александар и жене	69
Неуспели просац	69
Заљубљени владар	85
Драга и руска дипломатија	98
Јули хиљаду деветстоте	111
Веридба Драге Машин са краљем Александром ...	111
Између веридбе и венчања	117
Венчање	121
Аустроугарска и Русија према женидби краља Александра	126
Одјаци венчања	134
Без промене	134
Краљеви родитељи	136
Пријатељи и противници	144
Рат жена — београдске госпође	149
Краљица Српкиња	154
Јавно лице монархије	154
Савладарка	166

Двор.....	171
Покровитељка уметности	181
Прекретнице.....	185
Смрт краља Милана.....	185
Краљичин „порођај”	188
Династија без наследника	200
Недочекани пут у Русију.....	207
Око развода.....	213
Краљ према Русији и Аустроугарској.....	213
Опозиција	215
Питање развода.....	222
Од завере до преврата	230
Страх.....	230
Почетак завере.....	234
Мајски преврат	240
Пурпурни покров	244
Списак скраћеница.....	250
Индекс	251
О ауторки	261

